

ХУДОЖНЬО-КОНСТРУКТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ НАРОДНОГО ВБРАННЯ У ТИСМЕНИЦІ КІНЦЯ ХІХ – СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

НАГОРНЯК Х.М. – кандидат мистецтвознавства,

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника»

***Анотація.** У цій статті авторка розглядає художні особливості всіх складових народного вбрання, а також композиційні схеми, мотиви й окремі елементи орнаменту, його локальні специфічні ознаки, характерні для етнографічного району Тисмениці (Покуття).*

***Ключові слова:** вишивка, декор, орнамент, художні особливості, кушнірство, Тисмениця.*

Одяг як субстанція матеріальної культури завжди був і є показником стану суспільства та його ідеалів, віддзеркаленням культурно-історичних, соціально-економічних та естетичних факторів, виконуючи необхідні побутові, соціальні, обрядові функції.

Народний одяг безпосередньо пов'язаний з історією, антропологією, етнографією, мистецтвом, багатьма сферами суспільної свідомості. Він став втіленням образу історичної доби й національної традиції, виражає індивідуальні особливості кожної людини.

Метою цієї статті є висвітлити художньо-конструктивні особливості народного вбрання Тисмениці, цього своєрідного мистецького явища, виявити його багатогранність, локальні відмінності в крої, пошитті, оздобленні різноманітних компонентів. Актуальність дослідження викликана необхідністю сформулювати відповідні інструментальні парадигми для порівняння і мистецтвознавчої оцінки.

Тисмениця – одне з найдавніших міст Галичини, яке знаходиться в південно-східній частині географічно-територіальної зони Івано-Франківської області, що йменується Покуттям.

1143 роком датується перша відома згадка про Тисменицю, де йдеться про княжі лови у великих лісах навколо цього древнього поселення. На думку дослідників це могло примусити його жителів займатися обробкою добутих у такий спосіб шкір [16].

Наприкінці XVI ст. до Тисмениці із Кам'янця-Подільського прибуло декілька вірменських сімей, які займалися обробкою шкіри. Саме вірмени-переселенці принесли із собою техніку виробництва кардибану, сап'яну – тонкої, м'якої шкіри різних кольорів, вичиненої і пофарбованої за спеціальною технологією, яку використовували для пошиття взуття та галантерейних виробів і замшевої шкіри. Завдяки дозволу на існування кушнірського цеху в Галичі, який мав право монопольної торгівлі кушнірськими виробами, якого видав (за даними архівних джерел) король Стефан Баторій 24 лютого 1585 р. тисменицькі кушнірі об'єднались з дозволу власника міста у вересні 1592 р. у цехову організацію кушнірів та білошкірників [16].

Г.Горинь досліджуючи шкіряні промисли західних областей України відзначала: «На Прикарпатті одним із найдавніших і найбільших центрів білошкірництва була Тисмениця. Тут цей промисел відомий ще з XVII ст. і потужно розвивався в XIX – в перших десятиліттях XX ст. У 30-х роках у Тисмениці працювало понад 300 білошкірників» [6,с.17].

Проте, що Тисмениця славилась своїми кушнірськими виробами зазначає і І.Герасимович: «А кушніри Тисмениці збували свій товар навіть на великих Оломуцьких, Липських ярмарках» [3,с.2].

Власне саме верхній та нагрудний одяг, зокрема декор та орнамент на цьому типі одягу тисменичан є тією локальною відмінністю, яка відрізняє цей комплекс вбрання від сусідніх тлумацького, городенківського, коломийського тощо.

Загалом одяговий комплекс Тисменищини, як і сусідніх районів складався із: жіночий – сорочка (додільна або із двох частин – станок і підтичка), поясне вбрання (обгортка, гобортка, фота,

запaska, спідниця, фартух), пояс (крайка, попружок), нагрудний (кептар, лейбик, сердак) або верхній одяг (кожушок, кожух, свита), головний убір(вінок, намітка, очіпок, рантук, хустка), взуття (чоботи, черевики), прикраси та доповнення (силянки, гердани, коралі, дукати, хрестики); чоловічий – сорочка, штани (портяниці, холошні, гачі), пояс (черес, крайка), нагрудний або верхній одяг (кептар, кожух), головний убір (літом – солом'яний капелюх, зимою шапка-кучма) взуттям служили переважно чоботи у всі пори року із грубої шкіри. До чоловічого комплексу входила сорочка з коміром-стійкою або виложистим коміром, вишиття – геометричні мотиви ромба. Сорочку носили поверх портяниць, або гачів. У 30 – 40 рр. ХХ століття здебільшого чоловіки почали носити штани із купованих тканин.

У статті хочемо акцентувати увагу на верхньому та нагрудному типах вбрання, адже у Тисмениці, на відміну від інших районів, була своєрідна технологія вичинки, крою та пошиття хутряного одягу та виробів зі шкіри.

У Тисмениці покраяні шкіри на кожухи, родина кушніра зшивала руками. Для зшивання використовували плоский шов *гільтицю*. На зшиті місця накладали *венслики* (вузенькі смужечки шкіри, очищені від вовни). Цей процес називався *юруванням*. Венслики були із зеленого, червоного та синього сап'яну. Низ кожуха, його поли та краї рукавів обшивали *фарфлями* (маленькі смужечки шкіри з лапок, розміром 2 x 1 чорного і білого кольору без вовни). Білі кожухи мали оздобу із кольорового сап'яну довкола шиї, вздовж поли, на рукавах і на кишенях.

Тут же у Тисмениці окрім білих кожухів, були також і червоні, які обкладались смушком. Довкола обкладу робилася вишивка способом *крижиккування* шовковими нитками, які мали назву *ляцет*. На кишенях цих кожухів робилася *тисменицька* вишивка з трьох різнокольорових квіток із двома зеленими листочками. Заціпалися кожухи на гачки – коника і кобилку. Подібним до цих кожухів був так званий

закопанський. Крій його був складнішим, а шкіри були покращеної обробки та різного кольору. Обкладався він дорожчим смушком, а замість крижикування нашивали сап'ян. Закопанські кожушки та швабики (короткі різнокольорові) носили міщани, бо всі інші вищезгадані, носили тільки рільники.

У народному музеї історії міста Тисмениця знаходиться святковий білий кожух декорований сап'яном, аплікацією у вигляді хвилі із червоного сукна, оздоблений так званою "тисменицькою вишивкою", шнуром із зубчиками голубого кольору. Декор розташований на рукавах, кишнях, розрізі спереду. Кольори: синій, червоний, зелений, жовтий, голубий, білий.

Надзвичайно багато прикрашались, як у шкіряному, так і сукняному одязі, такі конструктивні деталі, як кишень, чохли, коміри, клини, викінчення країв, котрі мали місцеві особливості щодо композиції та художнього-технологічного виконання. Так, у кожухах, сполучення деталей ніколи не приховувались, а навпаки підкреслювались як своєрідний декоративний засіб. Наприклад, при пошитті виробу між двома деталями часто вставляли ремінець, яскраву смужку сукна, або облямували шов вирізаними зубцями сап'яну тощо. Цей спосіб одоблення в "рубець" має не тільки естетичну функцію, але й практичну: зміцнити шви, прикрити їх від пошкодження [6, с.55]. Найчастіше шнури нашивали по лінії з'єднання швів (у суконному одязі), вздовж піл, на комірі та внизу на рукавах [18, с.153].

Доцільно відзначити, що з часом крій і форма кептаря удосконалюється. Він стає незмінним атрибутом покутського строю. При чому кептар для покутян був багатофункціональним: це тип одягу, який одягали у всі пори року; простіші кептарі носили на будень, а більш пишно декоровані одягали на свята і весілля, тому він мав ще й обрядовий характер.

В околицях Коломиї, Тисмениці й Снятина кожухи і шкіряні безрукавки вишивали "козликом", "стебнівкою", стриманими мотивами "кривульки", гудзичків-кульок тощо. Тут не використовували металеві

капслі, силянку, "косиці", шкіряні та шовкові китиці, які частіше зустрічалися на пограниччі з Гуцульщиною.

Кожух у порівнянні з іншими видами одягу із хутра виконував не тільки важливі утилітарно-захисні функції, але й відігравав значну роль у духовному житті народу – був необхідним атрибутом у багатьох обрядах. З ним пов'язані і давні семантичні, символічні уявлення слов'ян.

Також локальною особливістю відзначався весільний головний убір першої половини ХХ століття, який виготовлявся з мірти – “міртовий” вінок, позаду якого прикріплювались кольорові стрічки. На початку ХХ століття у комплекс жіночого народного вбрання входив білий фартух із двома – трьома смугами геометричного, а іноді поєднаних геометричного і рослинного орнаментів. У 30-40 рр. ХХ століття були дуже популярними білі фартухи із купованих тканин, які інколи одягали і як частина весільного вбрання.

Загалом, для Тисменицького комплексу вбрання у вишивці основним є геометричний орнамент. Характерним є мотив ромба, восьмипроменевої розети, кривульки, який спостерігаємо, як у жіночих так і у чоловічих вишивках на сорочках. Найбільше художньо насичені декором і орнаментом у жіночих сорочках є нагрудна частина сорочки, а також уставки і манжети рукавів. Іноді, додільні жіночі сорочки також циркувались низом (тобто вузька смужка орнаменту проходила по низу сорочки), але це спостерігаємо здебільшого у святкових або обрядових сорочках. Орнамент на уставках жіночих сорочок розташовувався горизонтальними смугами із чергуванням зигзагоподібних ліній. Характерними кольорами для вишивок були: чорний, червоний, жовтий, оранжевий, зелений і у деяких селах Тисменицького району – фіолетовий.

Щодо вишивок на чоловічих сорочках. То у порівнянні із жіночими вони є менш декоровані. В основному орнамент проходить по нагрудній частині, манжеті рукава і звичайно на комірах. У святкових і обрядових

сорочках, які носили на випуск поверх штанів і підперізувались поясом-крайкою, циркували низ сорочки, а іноді і мотив орнаменту повторювався по низу штанів (хоча, такі штани цирковані низом здебільшого зустрічаємо у Снятинському та Городенківському районах) [15]. Основним на чоловічих сорочках був геометричний орнамент, характерні кольори – зелений, жовтий, червоний і чорний.

У ХІХ століття на Західній Україні найбільш поширеним видом зшитого взуття були чоботи, які увійшли у побут не тільки міського, але й сільського населення. Чоботи для селян завжди були показником достатку, тому вони намагались придбати хоча б святкові.

Жіноче взуття – чобітки, черевики та мешти купували в цей час у євреїв. Під час весілля молодий дарував молодій красиві і добротні черевики – з високими халявами, на високому каблучку. Жінки дуже шанували таке взуття. Взували тільки на великі урочисті свята. Бувало, що ці черевички зберігали на смерть, тоді одягали в них покійника.

Дослідниця Г.Горинь зазначає: “На західноукраїнських землях в минулому столітті шили найбільше чобіт з юхти, а також кінської шкіри (“шкапові”). У 20 – 30-х рр. ХХ століття юхтові чоботи (особливо для молоді й дітей) почали уступати шавровим хромовим (“боксовим”)” [6, с.41].

Також загальнопоширеними у західному регіоні були рантові чоботи з подвійними підошвами і набірними з кусочків шкіри, завуженими до низу каблучками. Особливістю таких чобіт, особливо поширених на Коломийщині, була форма халяв: вузькі, зверху на дві третини футровані, нижня частина м’яка, яка складалась із шести – восьми рядів поперечних складок.

По всій Україні в минулому дуже цінувалось кольорове взуття. Сап’янові чобітки – *“червонинці”*, *“зеленинці”*, *“жовтанці”* – були розповсюджені особливо на Полтавщині, Харківщині, Київщині, але добре відомі й на Прикарпатті – на Покутті (Обертин, Тлумач, Тисмениця,

Печеніжин), в околицях Коломиї, на Буковині. У с.Красилівка (Тисменицький р-н) жінки носили чоботи фалдовані (зі зморшками), а на свята носили жовті “сап’янці”. Жіночі чоботи відрізнялись від чоловічих, зазвичай, тільки кращим гатунком шкіри та стараннішим пошиттям. Не було і суттєвої різниці у крої чоботів для селян і міщан [12].

Важливим і невід’ємним компонентом народного жіночого одягу (в меншій мірі чоловічого) були прикраси. Вони підкреслювали і посилювали художню виразність жіночого костюма, водночас виконували, традиційну протягом віків, захисну функцію. За способом одягання основну типологічну категорію становлять *начіпні* прикраси. До них належать *намисто, коралі, згарди, таляри, браслети, сережки* та інші. У свою чергу ці прикраси діляться за способом ношення на чотири типологічних підгрупи: *головні, нашийні й нагрудні, поясні та для рук* [11]. Також їх можна диференціювати в залежності від матеріалів, з яких вони виготовлені, що виступають окремо або доповнюють один одного; вироби із дорогоцінних і напівдорогоцінних металів, коштовного каміння, скла, коралів, бісеру, смальти.

Художні особливості жіночих прикрас з кольорових каменів, скла та бісеру значною мірою визначались фізичними та технологічними параметрами, а для прозорих і оптичними характеристиками, і залежали від їх забарвлення, текстури та фактури, які зумовлювали такі якості, як дзвінкість або глухість, світлоносність або тьмяність, блиск або матовість тощо. Кольорові камені та скло використовувались для виготовлення намистин різної форми та розміру, з яких нанизували нагрудні прикраси – намисто. Намисто, укладене із круглих або овально видовжених коралин, від менших по краях до більших по середині, мало орнаментальні хвилясті обриси, спокійний рухомий ритм яких сповільнювався до середини рядків. *Коралове намисто* було дороге в ціні. Кількість разків відіграла роль показника соціального становища власниці. У малих містечках Галичини (а намисто з коралу тут було дуже важливим

компонентом набору прикрас), найбідніша жінка старалась мати хоча б два – три разки, а багатша – десять і більше. Ще Я.Головацький, підкреслюючи велику увагу, яку приділяли кораловому намисту галичанки, образно зазначив, що “декотра з багатших навішає, напевно, і десять – п’ятнадцять шнурків великих коралів по самий пояс і виглядає, як пишна індичка” [5]. Жінки пишались намистом із коралу, воно було в числі престижних речей народного побуту.

Перші згадки про прикраси з бісеру на Покутті, за відомими нам джерелами, подав відомий вчений-етнограф Я. Головацький. У своїй праці про народний одяг він писав, що жінки на Покутті в неділю та свята обв’язували заплетені коси герданом із різнокольорових бусинок, нашитих на солом’яну плетінку, зв’язану у вигляді обруча. На шії носили такий же гердан, нижче якого вішали 40 – 50 разків намиста [5].

Ще одне свідчення маємо від О.Кольберга, який, зокрема, твердив, що жінки носили різнокольорові гердани із дрібненьких намистинок, нанизаних на тоненькі ниточки і пришиті до червоної стрічки [19]. На Покутті дівчата носили прикраси – гердани, силянки і намиста. *Гердан* – насіяні на нитки дрібненькі бісеринки, викладені й перешиті відповідним узором. Знизу підшивався вузькою щільною стрічкою, яка звисала із двох сторін. Гердан, як правило, носили на голові. Дехто й на шії.

Комплекс прикрас у жіночому вбранні покутян загалом характеризується чіткою двомірністю складових частин. Композиційний принцип сконденсованості шийних прикрас і розрідженість ритму в нагрудних прикрасах майже повторюється у способі розміщення орнаменту вишивки.

Підсумовуючи, хочемо впевнено сказати, що народне вбрання на Тисменищині містить цілу низку локальних особливостей у декорі, орнаменті, способі носіння деяких компонентів костюма, що суттєво відрізняє його від інших етнографічних регіонів. Вбрання

досліджуваного району є цілісним, художнім комплексом, яке впродовж десятиліть еволюціонувало і вдосконалювало деякі техніки вишивок, способи декорування, кольорову палітру, але обов'язково залишаючи при цьому автентичність схем вишивок, закладених ще з прадавніх часів.

Література:

1. Андрухів І. Тисмениця / Ігор Андрухів, Степан Гаврилюк. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 486 с. + 102 с. іл.
2. Білан М. С. Український стрій / Майя Сергіївна Білан, Галина Григорівна Стельмащук. – Львів: Фенікс, 2000. – 325 с.+ іл.
3. Герасимович І. Ярмарки і торги на Покуття / І. Герасимович // Діло. – 1886. - №88 – С.2
4. Гнатюк В. Кушнірство в Галичині / В. Гнатюк // Материяли до українсько-руської етнольоґії / за ред. Хв. Вовка. – Львів: Друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1899. – Т. 1. – С. 68–78.
5. Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля Л. / Я. Головацький // Жовтень. – 1976. – № 6. – С. 49–96.
6. Горинь Г. Й. Шкіряні промисли західних областей України (друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.) / Г. Й. Горинь. – К.: Наукова думка, 1986. – 91 с.
7. Горинь Г. Й. Традиційне кушнірство Українських Карпат / Г. Й. Горинь // Народна творчість та етнографія. – 1979. – № 5. – С. 50–56.
8. Гурська А. С. Мова та грамастика українського орнаменту : навчально-методичний посібник / А. С. Гурська. – К. : Альтернативи, 2003. – 144 с.
9. Гургула І. Народне мистецтво Західних областей України / Ірина Гургула. – К.: Мистецтво, 1966. – 77 с.
10. Вишивка / Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Й. Кобринського [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://www.ko.if.ua/museum/vyshyvka.htm>.
11. Врочинська Ганна. Українські народні жіночі прикраси ХІХ – початку ХХ століть: монографія / Ганна Врочинська; відпов. за вип. Палюк С. П. – К.: Родовід, 2008. – 232 с. + іл.
12. Гавадзин В. Красилівка: погляд крізь віки / Володимир Гавадзин. – Івано-Франківськ: Бібліотечка газети «Вперед», 2008. – 112 с. + ілюст. 40 с.
13. Кара-Васильєва Т. В. Вишивка в оформленні одягу / Т. В. Кара-Васильєва // Народна творчість та етнографія. – 1978. - № 5. – С. 13 – 21.

14. Косміна О. Традиційне вбрання українців: у 2 т. / О. Косміна. – К.: Балгія-Друк, 2008. – Т. 2: Полісся та Карпати. – 160 с.
15. Нагорняк Х. Вишивка на сорочках покутян кінця XIX – середини XX ст. (композиційні схеми, мотиви та елементи орнаменту) / Х.Нагорняк // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – Львів, 2010. – Вип.21. – С.217 – 226.
16. Нагорняк Х. Зародження та становлення хутряного промислу у Тисмениці (Покуття). / Х.Нагорняк // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології (збірник наукових праць). – Чернівці: Прут, 2010. – Том 1 (29). – С.242 – 250.
- 17.Нагорняк Х. Обрядова символіка та декоративна особливість весільних головних уборів на Покутті кінця XIX – середини XX ст. / Х. Нагорняк // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Харків: ХДАДМ, 2009. – № 10. – С. 83–91.
- 18.Ніколаєва Т. Український костюм. Надія на ренесанс / Тамара Ніколаєва. – К.: Либідь, 2005. – 320 с. + іл.
- 19.Покуття. Етнографічний опис / здійснив Оскар Кольберг; пер. з пол. Тетяни Буженко. – Краків, 1882. – Т. I.
- 20.Стельмашук Г. Г. Традиційні головні убори українців / Галина Григорівна Стельмашук. – К.: Наукова думка, 1993. – 240 с.